

УДК 94(477) «1917/1919»

Олександр Погуляєв

СТАНОВИЩЕ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРАВОБЕРЕЖЖЯ В УМОВАХ ЗМІНИ УРЯДІВ В УКРАЇНІ УПРОДОВЖ 1917–1919 РР.

У статті проаналізовано становище національних меншин Правобережної України в умовах зміни урядів в Україні упродовж 1917–1919 рр., зокрема їх соціально-економічний стан, громадсько-політичний рух та культурно-освітній розвиток.

Ключові слова: національні меншини, Правобережна Україна, Українська Народна Республіка, Українська Держава, уряди.

Лютнева революція 1917 р. у Петрограді проголосила демократичні свободи та посприяла розвитку українського національного руху у боротьбі за державність України. Цю боротьбу очолила Українська Центральна Рада (далі – УЦР), утворена 4(17) березня 1917 р., а продовжували гетьман Павло Скоропадський і Директорія Української Народної Республіки (далі – УНР). Активізація політичного та культурного життя зачепила всі народи України, серед яких чільне місце займали національні меншини правобережних губерній: росіяни, євреї, поляки, німці, чехи та інші.

Історичною заслугою УЦР було те, що вона вперше і публічно почала говорити від усіх громадян та про їх потреби. Зокрема, представники УЦР усвідомлювали, що демократичне спрямування планових змін в Україні неможливе без представників інших національностей. В інтересах новоствореної держави необхідно залучити досвідчених фахівців у різних сферах, передусім в управлінні та промисловості, незалежно від походження.

Розселення російської національної меншини в Україні було дуже нерівномірним. Станом на 1918 рік населення Київської, Волинської та Подільської губерній нараховувалося понад 2,5 млн осіб, серед них близько – 850 тис. росіян. Хоча до росіян себе могли зарахувати зрусифіковані етнічні українці, тому назвати точну кількість російського населення досить важко [5, арк. 263].

Значна частина російського населення мешкала у містах. Це пояснюється напливом робітників з Росії у місця розвитку промисловості. Важливим було й те, що міста й містечка в Україні були центрами імперської адміністрації, у яких переважали представники панівної нації зі своєю мовою і культурою.

Особлива роль у соціально-економічному житті росіян належала земствам. Наприклад, в окреслений період робота Волинського губерньського земства була спрямована на подолання наслідків Першої світової війни й забезпечення місцевого населення продуктами та іншими товарами першої необхідності. Його управа націлювала фінансування на налагодження транспортної інфраструктури регіону. Так, для ремонту шосе Рівне–Острог–Ізяслав управа у Міністерства шляхів сполучення Тимчасового уряду взяла безповоротну позичку у розмірі 500 тис. крб. Чимало росіян представлено на Поділлі. У 1917 р., у період правління УЦР, у торгівлі та страхуванні російських працівників було 42 %; у промисловості – 49 %; серед священнослужителів та адміністрації – 59 %; у домашньому господарстві – 63 %; транспорті – 66 %. Всього росіян проживало Подільській губернії близько 50 % [16, с. 5].

У 1917–1919 рр. традиційним міськими жителями Правобережжя були євреї. Причиною цього було введення царським урядом дискримінаційної «смуги оселості» (ще у 1796 р.) яка призвела до того, що більшість євреїв оселилася у невеликих містах Правобережжя. 33 % міського населення в Україні становили євреї, а в містечках Правобережної України їх частина іноді доходила до 70–80 %. На Поділлі серед відомих іудеїв був Борух Львович – акціонер цукрових компаній. Іноді він надавав фінансову допомогу духовній школі «Талмуд-тора» та Єврейському благодійницькому товаристві «Гімнас коло». Єврейська громада мала свою організацію – раду кагал, яку очолювали старости (рош медіна) та вирішували адміністративні та судові справи. Єврейська спільнота спілкувалася між собою переважно на їдиші, російською та українською не володіли.

Відсутність постійної роботи у містечках, підштовхнуло єврейських ремісників переїхати до великих міст і розширювати виробництво. У 1917–1919 рр. майстернями у Києві володіли вихідці з Волинської губернії – Людмер, Сольцер, Кравець, палітурними майстернями – Зігенфельд, шкіряним виробництвом – Кобець, ювелірною справою – Маршах.

Вагомий вплив на соціально-економічне життя євреїв, відігравали денікінські, польські погроми та погроми військ УНР. В ході громадянської війни на Україні здійснено 1520 єврейських погромів, що призвело до знищення на спустошення 911 сіл та містечок [11, с. 87–88]. Зокрема, колишній Головний інспектор військ УНР В. Кедровський вказував, що перший погром на Поділлі був здійснений російським Гвардійським корпусом у грудні 1917 р., який охопив 17 сіл. З ліквідацією

більшовицької окупації 1918 р. і встановленням режиму Гетьманату, спостерігалися ознаки певної стабілізації у всіх сферах життя. У період правління Директорії погроми відновилися [21, с. 88–89].

Мінливість політичної ситуації 1917–1919 рр. не могла поляків, які становили близько 9 % населення Правобережної України. На початку 1918 р. у Подільській губернії проживало близько 100 тис. поляків, що складало 2,5 % від загальної кількості населення. Поляки проживали у просторих будинках із садками, що свідчить про їх заможність. Серед польської меншини було багато представників еліти й інтелігенції. Значну роль у житті Вінниці відіграв граф Здзіслав Грохольський. Його родинна садиба була у П'ятничанах. Відомими польськими громадськими діячами були Любомир Длуголенцький – присяжний повірений та Валерій Сведерський редактор журналу «Подольський хазяїн» [14, с. 43–44].

Впродовж зими 1918 р. відновили роботу кооператори Поділля зі створення єдиного крайового кооперативного центру. За ініціативою Подільського кредитного союзу у Вінниці 14–16 квітня 1918 р. була скликана губернська кооперативна нарада, на якій розглянуто ряд важливих питань. На початок 1919 р. на Поділлі польські споживчі товариства володіли близько 32 млн крб. коштів, загальний товарообіг яких у 1918 р. становив близько 100 млн крб. [12, с. 32–34].

Також важливою проблемою стало відновлення життя польських біженців, які поверталися на Волинь, теренами якої проходила лінія фронту. Два з половиною роки там точилися запеклі бої, у результаті чого понад 378 тис. поляків отримали статус мігрантів, оскільки Володимир-Волинський, Луцький, Дубенський і Кременецький повіти повністю зруйновано. 23 серпня 1918 р. біженський департамент виділив на підтримку поляків 400 тис. крб. На початок вересня 1918 р. кількість польських біженців сягнула близько 50 тис. осіб.

Зміна політичних урядів у 1917–1919 рр. залишив глибокий слід в історії німецького поселення в Україні. Німецькі колонії засновувалися переважно на півдні України, значно менше їх було на Правобережжі – в основному на Волині. У 1917 р. представників німецької національної меншини налічувалося понад 400 тис.

На весні 1918 р. правобережні німці зіткнулися із серйозними проблемами, які намагалися реалізувати через командування німецьких військ. Вимоги до УЦР включали: негайне повернення всіх ліквідованих, у 1915 р. Селянським аграрним банком, німецьких земельних володінь їх колишнім власникам, та відшкодування за ліквідований інвентар, заподіяні збитки; скасування соціалізації німецьких маєтків та іншої німецької власності [23, с. 124–126].

Нові військово-політичні реалії, що виникли після гетьманського перевороту Павла Скоропадського дали можливість німцям України висунути більш радикальні плани щодо поліпшення свого життя. Варто наголосити, що Гетьманську державу підтримували ті верстви населення, інтереси яких особливо постраждали від анархії та хаосу і які сподівалися, що твердою рукою можна покласти цьому край. Такі настрої переважали серед офіцерського складу армії, великих землевласників та заможних селян, промисловців і дрібних підприємців. Чимало серед них було й представників німецької спільноти.

Чеська національна меншина напередодні Української революції заселяла здебільшого території Луцького, Володимир-Волинського, Новоград-Волинського, Житомирського та Овруцького повітів Волинської губернії [25, с. 19]. Завдяки чехам уряд УЦР хотів прискорити господарський розвиток одного з найвіддаленіших західних регіонів, що й посприяло чеській еміграції на Волинь. На поч. 1917 р. великі земельні площі для заснування окремих поселень були зайняті, тому почалось розселення чехів в українські села, у такому випадку місцеві назви населених пунктів зберігалися. Коли чеські колоністи засновували окремі поселення поряд з українськими селами, тоді до української назви додавалось слово «чеський»: Ульбарів Чеський, Крошня Чеська, Уїздці Чеські. Більшість поселень мали змішаний характер – наприклад, Кручинець – українсько-чеське поселення; Городище, Івановичі – німецько-чеські; Плехова, Аліновка – польсько-чеські.

Після підписання 9 лютого 1918 р. мирного договору з Центральними країнами, УНР поширила свій протекторат Берестейщину та південно-західні повіти Гомельщини, а також територію навколо залізничної гілки Пінськ-Гомель, населену переважно білорусами. Білоруси, які проживали на території Волині зберегли право на землю. Займалися передусім продажем риби та ввезення солі. Відзначилися білоруси й у постачанні деревини до Києва.

У 1917–1919 рр. на Поділлі було щонайменше 6 грецьких промислових династій, представники яких працювали переважно у харчовій галузі. Зокрема, М. Лукікій володів млином мануфактурного типу в містечку Мізяково на Вінниччині, а Г. Тарасула орендував паровий млин у с. Соломия Ольгопільського повіту. Родини Санодіно і Мазаракі займалися фабричним винокурінням у селищах Воробійовка Літинського та Голеніщево Кам'янецького повітів. І. Ф. Васагло мав завод «Богемія», на якому працювали переважно чехи. Як мінімум три підприємницькі родини греків жили на Волині. Це перш за все вже згадувані Мазаракі, а також Андро та Попескуло. На Поділлі Мазаракі спеціалізувалися майже виключно на винокурінні, а у Волинській губернії поєднували з

мірошництвом. Деражнянський винокурний завод Андро за своєю виробничою потужністю займав одне з провідних місць на Правобережжі [22, с. 12–15].

Лютнева демократична революція 1917 р. стала основним поштовхом до активізації громадсько-політичного руху національних меншин України, зокрема у Київській, Волинській та Подільській губерніях.

Російська національна меншина із початком революції, свої політичні уподобання задовольняла у загальноросійських партіях. Після прийняття Першого універсалу до Малої Ради УЦР ввійшло 15 росіян (із 65 осіб). Після прийняття Другого Універсалу у Центральній Раді було понад 14 % росіян. Зі зростанням ролі УЦР у політичному житті України у Києві почали виникати проросійські організації: «Демократический союз русской культуры», товариство «Русь» та інші.

Популярною загальноросійською партією в Україні була Партія народної свободи, більш відома як партія кадетів. У 1917 р. кадети «зайняли відверто ворожу позицію щодо визвольних змагань українського народу». Ідею унітарної Росії, також відстоювали російські меншовики. У 1917 р. в Україні діяло 50 місцевих осередків РСДРП (м) *, чисельність їх членів сягала 40 тис. Досить впливовою була партія російських есерів. Загальна чисельність сягала 69 тис. осіб. Есери входили до УЦР (2 місця). Лідер партії О. Зарубін входив до складу Генерального Секретаріату.

Населення Подільської губернії неоднозначно сприймало політику проросійських партій. Під час виборів до Загальноросійських Установчих зборів (26–29 листопада 1918 р.) із 17994 виборців-вінничан, чиї бюлетені були визнані дійсними, 45,7 % проголосували за проросійські партії, 18,3 % – за українські, 36 % – за списки інших партій, насамперед єврейських блоків [15, с. 88–89, 113].

Неоднозначна ситуація відносно російської меншини, склалася за правління П. Скоропадського 1918 р. Через прагнення утримати владу гетьман звертався по допомогу до представників всіх антибільшовицьких сил. Крім того новий склад Ради Міністрів складався з людей проросійської орієнтації. У 1918–1919 рр. суспільно-політичний статус російської меншини в Україні втратив свою попередню значимість. У результаті ступінь політичної мобілізації росіян виявився значно нижчим від їх потенційних можливостей.

Єврейська національна меншина після ліквідація у 1917 р. самодержавства підтримувала українську державність. Наприклад, волинські євреї організували 9 березня 1917 р., демонстрацію на Житомирщині. В урочистостях взяли участь військовий гарнізон, учні початкових та середніх навчальних закладів, громадяни міста. 26 січня 1918 р. у Вінниці за підтримки Євгена Едельштейна вийшов перший номер єврейської газети «Набат».

Інакше своє ставлення до державності України висловлювали сіоністи – на початку революції вони підтримували політику Тимчасового уряду. На відміну від сіоністів Бунд† дбав про національно-культурну автономію єврейського життя. Чисельність членів Бунду стрімко зростала. У серпні 1917 р., найбільші організації Бунду на Правобережжі були: Київська – 760 осіб; Білоцерківська – 350 осіб; Вінницька – 250 осіб [20, с. 91].

Загалом, єврейські партії прийняли УЦР, як рівноправний орган, де усі були рівними членами. У серпні 1917 р. у Центральній Раді єврейські партії отримали: Бунд – 13 місць, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія (ОЄСРП або Фарейнігте)‡ – 13, сіоністи – 13, Єврейська соціал-демократична робітничка партія (ЄСДРП або Поалей Ціон)§ – 9, Єврейське демократичне об'єднання – 2. Не пройшла до УЦР Фольксспартай**, центральним пунктом, якої була «національно-персональна автономія» [24, с. 222].

На Поділлі сіоністів очолювали адвокат І. Ройзенбурд, власник магазинів Е. Шапіро, комерсанти Г. Г. Сліозберг та І. А. Клейнман. У вересні 1917 р. вони зуміли відкрити у Вінниці 2 єврейські роздільні гімназії. Зокрема, у невеликій вінницькій єврейській громаді нараховувалось 12 партій.

Влітку 1917 р. до міської управи м. Вінниці подали списки 15 партій та блоків. Національні меншини представляли – Польська людність, Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія,

* Російська соціал-демократична робітничка партія (РСДРП) була утворена у березні 1898 р. В Україні РСДРП була представлена переважно меншовиками, чиї ідеї були близькі до західних соціал-демократів.

† Бунд – єврейська соціалістична організація, утворена у жовтні 1897 р. у Вільно. Після Лютневої революції Бунд підтримував Тимчасовий уряд та автономію України. У березні 1921 р. Бунд самоліквідувався у радянській Росії та УСРР, проте продовжив діяльність у Польщі, а згодом у США.

‡ Фарейнігте – Об'єднана єврейська соціалістична робітничка партія (ОЄСРП), яка утворилася у червні 1917 р. внаслідок злиття Сіоністсько-соціалістичної робітничої партії (ССРП) та Соціалістичної єврейської робітничої партії (СЕРП). Головною метою ОЄСРП була національно-персональна автономія, яка передбачала самоврядування не лише в культурному, а й в соціальному житті євреїв.

§ Поалей Ціон, Єврейська соціал-демократична робітничка партія (ЄСДРП) – єврейська соціалістична організація, яка виникла у 1906 р. Деякі члени Поалей Ціону, зокрема Соломон Гольдман, активно підтримували ідею української державності. У СРСР діяльність організації була заборонена у 1928 р.

** Фольксспартай – Єврейська Народно-Демократична Партія, головною метою, якої була національно-культурна автономія євреїв.

Єврейський національний блок, а також Соціалістичний блок, до якого входив не лише єврейський Бунд, а й меншовики та есери [1, арк. 33].

Також на початку 1918 р. у Києві відбулися вибори до громадських рад, у яких з євреїв, які мали право голосу, взяли участь лише 25 %. До ради общин обрано 32 сіоністи, 7 представників Фольксспартай, 7 – від Бунду, 4 – від Поалей-Ціон, 5 – за релігійними списками і стільки ж за місцевими списками [3, арк. 96].

Уповільнилася активність єврейських партій після приходу до влади Павла Скоропадського 29 квітня 1918 р., гетьманський уряд взяв курс на ліквідацію головних демократичних надбань УНР. Проте надавав прихильникам кожної конфесії можливість вільно проводити обряди власної релігійної конфесії.

Згодом Директорія УНР прийняла постанову про відновлення національно-персональної автономії. У січні 1919 р., створене Міністерство внутрішніх справ на чолі з лідером Поалей Ціон А. Ревуцьким. Польська національна меншина також мала представництво у Центральній Раді (20 місць), тобто 2,5 %. Поляки долучилися до державотворчих процесів в Україні на самому початку революції. У березні 1917 р. відбулося зібрання польських кіл – Київська окружна рада, яка виділила зі свого складу «комітет дев'яти», що взяв на себе ініціативу створити більш широке політичне об'єднання. Репрезентацією польської меншини в УЦР зайнявся Польський Демократичний Центр (далі – ПДЦ), від якого до складу Ради й увійшли на початку липня 1917 р. М. Міцкевич та В. Рудницький. Поляки увійшовши у представництво вищих державних органів влади отримали 22,5 % місць відведених для національних меншин.

3 січня 1918 р. генеральним секретарем, міністром польських справ УНР став Мечислав Міцкевич (іноді – В'ячеслав Казимирович Мицкевич), але у листопаді подав у відставку, не погоджуючись із III Універсалом.

Розгорнув свою діяльність союз військових-поляків, який очолював гарнізонний ад'ютант підпоручик Козакевич. Цей союз став основою польського легіону, що базувався у садибі Грохольського у П'ятничанах, що на Вінниччині. 18 червня 1917 р. у Києві відбувся з'їзд польських офіцерів України, який вітав прагнення українського народу до політичного визволення і заявляв, що поляки готові підтримувати ці прагнення [13, с. 103–107].

Невдовзі проголошено створення Української Держави у формі Гетьманату. Польські легіони у 1918 р. часто провокували український уряд окупацією окремих регіонів Поділля. Цього ж року, польське військо захопило околиці Немирова та Ольгопільський повіт. Поляки реквізували у селах овес, коней, та повідомлення на телеграфних станціях. Уряд Скоропадського застосував відносно польських легіонів певні обмеження [6].

Водночас, гетьман П. Скоропадський, на прохання міністра фінансів А. Ржепецького (поляка за походженням) 25 листопада 1918 р. ухвалив відпустити 1 млн крб. на видачу безвідсоткової позики для надання допомоги польським біженцям. У цілому польська нацменшина, особливо на Волині, підтримувала уряд Скоропадського, з надією на відновлення прав польської нації. До того ж, більша частина ображених на Центральну Раду польських землевласників активно підтримали П. Скоропадського, та його закони на захист приватної власності як «фундаменту культури і цивілізації».

3 приходом до влади Директорії УНР у грудні 1918 р. на Правобережжі відновлено закон про національно-культурну автономію. У кінці серпня делегація поляків Поділля, в яку входили Я. Урбанський та С. Фліорчак, порушила клопотання перед урядом УНР про надання полякам національно-персональної автономії. Представники польського громадянства запевняли владу УНР, що коли полякам Правобережжя буде надана можливість організаційно оформитись, то вони відправлять делегацію до Варшави щоб посприяти порозумінню між Польщею та УНР [2, арк. 1].

Суспільно-політичне життя німців, також відзначається певною динамікою, хоча значно меншою порівняно з польською та єврейською меншинами Правобережжя. Оскільки німецького представництва в УЦР у 1917 р., майже не було, тому головне право на національну самовизначеність німці почали відстоювати у період уряду П. Скоропадського.

Заходи гетьмана з організації внутрішньої політичної системи життя із схваленням були сприйняті німецьким населенням. Ряд українських німців (Ф. Штейнгель, А. Лігнау та інші) зайняли важливі посади в державній адміністрації П. Скоропадського – Сергій Гербель був Отаманом Ради Міністрів (14 листопада – 14 грудня 1918 р.), а Юлій Вагнер став міністром праці (30 квітня – 24 жовтня 1918 р.) [9, с. 26–27].

Помітною була участь німців й у місцевому самоуправлінні. Так, у Волинській губернії обрано всього 36 земських гласних – з них 6 німців. У Київському губернському земстві з 60 осіб, усіх гласних, троє мали німецькі прізвища. З 82 гласних Подільського губернського земського зібрання 9 осіб були німцями, причому двоє з них були православними.

Суспільно-політичне життя чеських колоністів упродовж 1917–1919 рр. відзначався, як і серед німців не дуже високою активністю. У Київській губернії ще з 1916 р. засідало правління «Союзу чехословацьких товариств у Росії», тут знаходилося головне відділення Чехословацької Національної Ради (далі – ЧСНР) – вищого представницького органу нації, першооснови майбутнього чехословацького уряду, а також штаб чехословацького війська і його запасні батальйони. Також під Києвом дислокувались чеські легіони [10, с. 45–49].

З відходом чехословацького корпусу у березні 1918 р. з території України активна діяльність чеських товариств завмерла. Кількість чехів і словаків значно зменшилася. Дехто з військовиків повернувся додому на Волинь. Політичні діячі виїхали з України, а у Києві залишилися лише ті з них, хто не схвалював курсу ЧСНР. Зокрема, залишився найвідоміший з волинських чехів Вацлав Вондрак, якого невдовзі заарештували. Також у Києві перебував Венцеслав Швіговський – редактор єдиної чеської газети, що виходила в Україні – «Cechoslovan» [17, с. 275–277].

Чеська громада на Правобережжі небезпідставно побоювалася наслідків Брестського мирного договору. Перші репресії проти чехів і словаків розпочалися вже у березні 1918 р. У першу чергу постраждали підприємці. Наприклад, В. Швець – власник магазинів на Хрещатику, був позбавлений майна. Два місяці був ув'язнений на Лук'янівці доктор Вацлав Вондрак, за його активну участь в організації Чеської дружини з колишніх військовополонених.

Одні з перших трибуну українського парламенту використали представниками молдовської фракції у січні 1918 р. При обговоренні проекту «Закону про національно-персональну автономію» виступив Іон Прекул, вимагаючи для молдовської меншини в УНР рівних прав з іншими етнічними громадами. Молдовська громада на Правобережній Україні у 1917–1919 рр. була малочисельною, але доволі компактною.

Надзвичайно важливим етапом у період зміни урядів в Україні був розвиток освіти та культури нацменшин у Волинській, Київській та Подільській губерніях. 15–20 грудня 1917 р. у Києві відбулася нарада у справі організації народної освіти. У ній взяли участь 141 делегат. На нараді були представники різних народів України – українці, росіяни, поляки, євреї та інші.

У період правління УЦР 1917–1918 рр. на території Волинської губернії нараховувалося – 42 школи, де навчалося 947 російських учнів; на території Подільської губернії – 54 школи, де навчалося 591 російський учень; на території Київської губернії – 140 шкіл, де навчалося 3370 російських учнів.

Статус російської мови кардинально змінився. При вступі до середніх навчальних закладів, обов'язковим стало знання української мови. Тож закономірно, що рішучий курс українських урядів на українізацію суспільного життя сприймалися російським загалом як незаконні і небезпечні утиски. Таке імперське бачення себе як панівної нації практично унеможливлювало самоідентифікацію росіян в Україні як національної меншини і відповідно, ідея національно-персональної автономії не викликала у них особливого інтересу.

Російські школи на училища на Волині у 1918 рр. все ще зберігали вагому кількість: Новоград-Волинський повіт – 23 школи; Овруцький – 16; Заславський – 22; Староконстантинівський – 24; Кременецький – 25; Ровенський – 18; Острозький – 13; Луцький – 22; Ковельський – 26; Дубинський – 19; Володимир-Волинський – 23; Житомирський – 31. За гетьманату Скоропадського культурному розвитку російської нацменшини Правобережжя також нічого не загрожувало. А за Директорії УНР, та початком дерусифікації, ситуація змінилася – росіяни з обуренням відповідали на дії влади, хоча політика українського уряду не була спеціально направлена проти слов'янських сусідів [4, арк. 10–17].

Активно розбудовувалася національна освіта єврейської общини на Правобережній Україні як зусиллями держави, так і єврейськими організаціями, які влітку 1918 р. утворили Єврейську культурну лігу, її засновниками були Н. Майзель, М. Зільберфарб, І. Добрушин. За її підтримки відкрилися єврейські гімназії у ряді населених пунктів Київщини, Волині та Поділля.

Незважаючи на надзвичайну слабку матеріальну базу навчальних закладів, важкі соціально-економічні й правові умови життя єврейської спільноти через початкові релігійні заклади – хедери*, талмуд-ториґ, ієшивиґ, державні та приватні училища – пройшли багато євреїв, які стали рабинами, проповідниками, громадськими діячами та просто освіченими людьми.

Упродовж 1918 р. на території Волинської губернії навчалося 3059 єврейських учнів; у Подільській губернії – 2829; у Київській губернії – 5651. Просвітницька діяльність викладачів та випускників єдиного на Україні рабинського училища у Житомирі сприяла активізації освітніх

* Хедер – єврейський релігійний початковий навчальний заклад для хлопчиків із заможних сімей.

† Талмуд-тора – єврейський релігійний початковий навчальний заклад для хлопчиків з малозабезпечених сімей, що виник у Європі у добу Середньовіччя. Учні вивчали іврит, Тору і Талмуд, іноді вводилися інші предмети: арифметика, письмо на їдиші та інші.

‡ Ієшива – єврейський релігійний вищий навчальний заклад, який у XIX–XX ст. здійснював підготовку рабинів.

процесів у єврейському середовищі. У 1917–1919 рр. Житомирське рабинське училище здобуло авторитет єврейської громади та прогресивних російських чиновників. Безкоштовна форма навчання, достатній професійний рівень викладачів привабили до закладу значну масу учнів [19, с. 96–97].

Національно-культурне відродження польської меншини наштовхнулося на серйозні труднощі, насамперед фінансові. Ось чому до цієї справи долучилася громадськість, зокрема культурно-освітнє товариство «Мати Польська», очолюване Ю. Айджейовським. Підтримкою середніх шкіл у Києві опікувалося громадське об'єднання – «Польське товариство з питань середньої школи».

Гетьманат не чинив перешкод розгортанню польського культурно-освітнього і тим більше релігійного життя. У Києві і надалі функціонував польський департамент освіти, працювала польська жіноча гімназія, 8 середніх шкіл, Вищий університетський колегіум. У деяких містах створювалися Польські народні доми, восени 1918 р. діяло 2 польські театри [7, с. 260–268].

Разом зі шкільними закладами, на Правобережжі діяли також польські культурні товариства та організації. Серед них найвідомішими були: Християнське католицьке товариство трудящих жінок «Здвижня», «Союз польських жіночих товариств Волині», «Польське співоче товариство «Лютня» та «Союз польських учителів Волині».

За доби Директорії (1918–1919) на теренах Волинської губернії у польських початкових школах навчалася 294 учні, на Поділлі – 262, на Київщині – 462. У гімназіях та реальних школах Волині навчалася польських 477 учнів, на Поділлі та Київщині відповідно – 249 та 661 [18, с. 36–42].

Процес спілкування німецьких поселенців з українською інтелігенцією ускладнювався тим, що йшов через російську мову; російською або національною мовою виходила й преса німецької меншини; культурно-освітні та інші німецькі товариства також були російськомовними.

Важливим фактором для розвитку освіти німців та чехів стало те, що упродовж 1918–1919 рр. Міністерство освіти і мистецтва видало кілька розпоряджень щодо вивчення українознавчих дисциплін у школах національних меншин. Водночас уряд УНР підтримував проведення літніх курсів для учителів польських, німецьких, чеських та єврейських шкіл. 30 січня 1919 р. міністр освіти Іван Огієнко видав наказ, за яким мовою викладання у всіх школах, мала стати українська мова. У школах національних меншин дозволено навчання рідною мовою [19, с. 98–100].

Розвитку культури та освіти на Правобережжі також сприяла румунська община. З 20 липня 1917 р. у Києві виходив тижневик «Велика Румунія», редагований Севером Боку. Активізувався рух за румунізацію освіти у румунських поселеннях Правобережжя: в окремих школах запроваджувалася румунська мова, влаштовано філологічні курси для учителів. Загалом, румунська нацменшина намагалася як найбільше скористатися демократизацією суспільного життя [8, с. 100–105].

Отже, з поваленням самодержавства, становище національних меншин Правобережної України у період зміни українських урядів наштовхнулося на серйозні труднощі. Проте більшість не злякалася виклику епохи, та взяли активну участь у боротьбі за українську державність.

Соціально-економічне становище у період 1917–1919 рр. було доволі складним. Громадянська війна та повоєнна розруха давалися взнаки. Євреї становили значну частину у промисловості Правобережжя. Поляки реалізовували себе здебільшого у сільському господарстві, проте, як і євреї потерпали від постійних погромів зі сторони більшовиків та радикального селянства. Чехи та німці на Правобережжі працювали у харчовій та важкій промисловості. Зусиллями Правобережних підприємців була здійснена певна економічна стабілізація регіону.

Політична боротьба за владу в Україні впродовж 1917–1919 рр. пробудила національну свідомість не лише українців, але й національних меншин. Вони сформували чимало партій та організацій, які не соромилися відстоювати власні позиції та переконання. Єврейські та польські партії активно підтримували прагнення України до автономії, проте передусім враховували власні територіальні та національні інтереси. Не всі поспішали скористатися Законом про національно-персональну автономію. Складна політична ситуація у більшій мірі викликала бажання серед польської, німецької та чеської нацменшин повернутися на етнічну батьківщину.

Попри українізацію розпочату Української Центральної Радою, національні меншини отримали юридичний захист та право розвивати власні духовні надбання. Незважаючи на скасування демократичних свобод гетьманом П. Скоропадським, освіта та культура національних меншин Правобережжя продовжувала своє існування та користувалася чималою фінансовою підтримкою. Прихід Директорії та відновлення законів УЦР могло б посприяти подальшому освітньому зростанню меншин, але поступова втрата української державності не дозволила втілити у життя ідеали Української революції.

Список використаних джерел

1. Держархів Вінницької обл., ф. Р-4364, оп. 1, спр. 2, арк. 33.
2. Держархів Хмельницької обл., ф. 223, оп. 1, спр. 2885, арк. 1.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 41, оп. 1, спр. 60, арк. 96.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 268, оп. 314, спр. 11, арк. 10–13.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 1793, оп. 1, спр. 9, арк. 263.
6. «Поділля». – 1918. – квітень, № 9.
7. Jabłonowski H. Ministerjum Spraw Polskich Ukraińskiej Republiki Ludowej 1917–1918 / H. Jabłonowski // Niepodległość. – № 20(1939). – Z.55. – S. 260–268.
8. Босчко В. Молдавани в Україні / В. Босчко // Віче. – 1993. – № 3. – С.100–106.
9. Васильчук В. М. Німці України: суспільний та національний аспект ХХ – початок ХХІ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. М. Васильчук. – Донецьк, 2006. – 27 с.
10. Гофман І. Чехи на Волині. Основні відомості / І. Гофман. – Прага, 1998. – 94 с.
11. Гриневич В. Євреї України в роки революції та громадянської війни / В. Гриневич, Л. Гриневич // Нариси з історії та культури євреїв України. – К.: Дух і Літера, 2005. – 160 с.
12. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20–30-ті рр. ХХ ст. / Т. І. Єременко. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 1994. – 229 с.
13. Калакура О. Польський чинник у діяльності Центральної Ради / О. Калакура // Наукові записки. зб. – К.: ППІЕНД, 1999. – Вип. 8. – С.103–109.
14. Колесник В. В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біогр. словник / В. В. Колесник. – Вінниця, 2007. – 220 с.
15. Логінов О. В. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті / О. В. Логінов, Л. І. Семенко. – Вид. 2-ге, виправ. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 130 с.
16. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради. Історичний нарис / В. С. Лозовий. – К.: б. в., 1999. – 28 с.
17. Луцький Ю. Вплив на структури та інтереси чеського етносу в Україні революційних подій 1917–1921 років / Ю. Луцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. пед. універ.: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1999. – Т. 3. – С.275–277.
18. Мазорчук В. Українські поляки: історико-хронологічний нарис / В. Мазорчук // Вісн. Ін-ту досліджень діаспори. – 2007. – Т. 13. – Ч. 1. – С. 36–42.
19. Марчук М. Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження: етнонаціональний аспект (1917 – кін. 1920-х рр.) / М. Марчук // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. – К.: Унісерв, 2002. – Вип.12. – С. 96–100.
20. Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917–1925) / О. Я. Найман. – К.: Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ, 1998. – 196 с.
21. Найман О. Я. Історія євреїв України / О. Я. Найман. – К.: Ін Юре, 2003. – 496 с.
22. Наседкіна Л. Д. Соціально-політичне, економічне й культурне життя грецького населення України 20-ті – поч. 30-х рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 – Історія України / Л. Д. Наседкіна. – К., 1993. – 17 с.
23. Перепадя В. В. Українсько-німецькі відносини в 1914–1920 рр. Соціоісторичний аналіз / В. В. Перепадя. – Запоріжжя, 1999. – 221 с.
24. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах. – К., 1996. – Т. 1. – 320 с.
25. Шпиталенко Г. А. Соціально-економічне і духовне життя чехів Волині (др. пол. ХІХ – поч. ХХ ст.): автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.01 «Історія України» / Г. А. Шпиталенко. – Івано-Франківськ, 2003. – 40 с.

Александр Погуляев

**ПОЛОЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ ПРАВОБЕРЕЖЬЯ В УСЛОВИЯХ
СМЕНЫ ПРАВИТЕЛЬСТВ В УКРАИНЕ НА ПРОТЯЖЕНИИ
1917–1919 ГГ.**

В статье исследуются национальные меньшинства Правобережной Украины в условиях смены правительств в Украине в течение 1917–1919 годов, в частности их социально-экономическое положение, общественно-политическое движение и культурно-образовательное развитие.

Ключевые слова: национальные меньшинства, Правобережная Украина, Украинская Народная Республика, Украинская Держава, правительства.

Olexander Pohulyayev

**SITUATION OF NATIONAL MINORITIES THE RIGHT BANK IN A CHANGING
GOVERNMENT IN UKRAINE DURING 1917–1919**

The article analyzes the situation of national minorities Right-Bank Ukraine in terms of changes of government in Ukraine for 1917–1919, including their socio-economic status, social and political movement, cultural and educational development.

Key words: national minorities, Right Bank Ukraine, Ukrainian People's Republic, Ukrainian State, governments.